

vastzitten aan onvrije factoren. Dat die juist hun bestaansrecht ontlenu aan het gebouw als ding, als voorwerp, als een aan materiaal gebonden object'.

In de internationale vakpers werd het Shell-gebouw met een kritisch oog gezien. Dat gebeurde in het ijle proza dat architecten nu eenmaal schrijven, een prozasoort waarvan Taverne en Broekhuizen met wisselend succes afstand van pogen te nemen. Kern van de bezwaren was natuurlijk toch dat Oud de voorhoede van de jaren twintig had verlaten en zijn eigen weg was gegaan, zonder de slaaf te worden van de modes van de jaren dertig en later. Om dat te waarderen, was een onzelfzuchtig blik en een vermogen tot bewonderen nodig. J. H. van den Broek (van het architectenbureau Van den Broek en Bakema) kon dat. Hij preeste Oud in geschriften en 'bevrijdde het Shell-gebouw uit de banvloek van het historicisme en herkende de onmiskenbare vitaliteit en het waardevolle van de klassieke grondbeginselen van het gebouw (...) Het leek alsof Van den Broek probeert te zeggen dat Oud via het Shell-gebouw toch weer terecht was gekomen bij Van Nelle en dat daarmee het sedert 1933 door Oud zelf gezochte isolement definitief was doorbroken'.

Taverne en Broekhuizen hebben met hun tweetalige boek over Oud, waarin naast de Nederlandse tekst ook de Engelse versie is afgedrukt, impliciet eer betoond aan de oude meester, en eerherstel bepleit. Terecht. Het boek zou aan kracht hebben gewonnen als er iets meer nadruk was gelegd op de rol van de opdrachtgever en op het politieke en culturele klimaat van de periode. Maar dat zijn terzijdes. Een ander terzijde geldt de editing van het boek. Die had strenger gemoeten en gekund. De volgorde van de hoofdstukjes van Taverne en Broekhuizen is niet altijd helder. Erger is dat ze zinnen schrijven van welgeteld zesentachtig woorden. Uitgever: doe uw plicht en neem het rode potlood ter hand.

Tessel Pollmann

M. van Diggelen, *Een blad om van te houden. 50 Jaar Hervormd Nederland* (Den Haag: Stichting Hervormd Nederland/Oecumenische Pers, 1995, 128 blz., f29,50, ISBN 90 900837 1 5).

Op 5 mei 1945 verscheen in het bevrijde zuiden van Nederland het eerste nummer van *Hervormd Nederland*. Die vijfde mei was een toevalligheid, maar het geboortjaar 1945 is een omen gebleken. Voor de oorlog had de verdeeldheid binnen de Hervormde Kerk haar aanzien en elan geschaad. Maar de oorlog had samenbinding gebracht, alsmede herleving van het nationaal-kerkelijk visioen van dr. Ph. J. Hoedemaker (1839-1910) en anderen, met alle gevolgen van dien na 1945. Hervormde kerkbestuurders, dromend van een 'nieuwe koers' beoogden met *HN* een weekblad, dat de kerk zou manifesteren in de wereld. Vormt de kerk, zo redeneerde men toen, niet het cement van de verdeelde natie, alsmede het geweten van een dolend volk? Menig hervormde geloofde het graag kort na de oorlog, schaarde zich aan de zijde van de doorbraak — weg met de verschillen, we zijn één volk! — en haalde een streep door de hervormde partijschappen: vergeet de partijschappen, we zijn een belijdende volkskerk! Dit streven schoot stevig wortel in de redactie van *HN*. 'Hervormd', zo schreef het weekblad nog op 11 april 1959, 'is niet de weg zoeken van de afzondering maar het doordringen van openbare instellingen'.

Alleen: van doordringing was geen sprake, hoezeer *HN*, 'scharnier van de kerkelijke vernieuwing' (48), dit ideaal ook diende en de aan nuchterheid verstokten aanvankelijk ontzag inboezemde: om de lezers niet te prikkelen werd de binnen de redactie gehuldigde doorbraakgedachte niet publiekelijk beleden. En mocht de kerkelijke richtingstrijd na de oorlog geluwd zijn, meer dan een wapenstilstand was het niet. Een grote groep hervormden, die verwant

was aan de Gereformeerde Bond — een kring, ongevoelig voor leuzen als 'opnieuw beginnen' en 'leve de eenheid' —, bleef het eigen blad *De Waarheidsvriend* trouw (29).

Zo bleef de stand van zaken gedurende de periode, dat de invloedrijke kerkbestuurder ds. F. H. Landsman (1907-1980) de scepter zwaaide over de hervormde pers en publiciteit. Maar na de teruggang in het aantal abonnees in de jaren zestig — 80.000 in 1946, 60.000 in 1958 en 45.000 in 1968 — en het einde van de vreedzame coëxistentie van de kerkelijke richtingen veranderde *HN*. Alle goede naoorlogse doorbraak-bedoelingen ten spijt bleek per saldo de wereld zich in de kerk te manifesteren in plaats van omgekeerd. De gedachte van de auteur dat het van 'realiteitszin' en 'moed' getuigde, dat *HN* het afbrokkelende en verzwakte christelijke organisatieleven niet verdedigde, begrijp ik dan ook niet (tenzij hij geen verband ziet tussen doorbraak en secularisatie) (68). Feit is echter, dat het blad aan deze 'moedige' houding een roemruchte periode dankt. Onder het hoofdredacteurschap van de radicale Bert van Duijn (vanaf 1973) stelde het inmiddels oecumenisch geheten opinieweekblad zich te weer tegen het CDA in wording en tegen het plaatsenvan kernwapens.

De journalist en historicus Michiel van Diggelen heeft de redactiegeschiedenis van *HN* beschreven, onder het aspect van de verdeling van de verantwoordelijkheid voor het weekblad tussen synode en redactie. Hij biedt veel nieuws, maar de affectieve strekking van de titel wordt niet verklaard. De lezersliefde is ongetwijfeld gebaseerd op de inhoud van het blad, maar daaromtrent biedt het boek weinig. Van Diggelen gaat wel af en toe bij wijze van illustratie 'met reuzestappen door de kolommen', maar dat leidt alleen tot obligate conclusies: de inhoud van *HN* wordt steeds gevarieerder, de stijl ontwikkelde zich van prekerig naar journalistiek, vernieuwingen in de kerk werden niet zonder meer afgewezen en de redactionele aanpak was over het algemeen beschouwend en meningvormend (55, 58, 63). De auteur prikkelt de nieuwsgierigheid naar de inhoud van het blad wel, onder meer door er op te wijzen, dat wie een beeld wil krijgen van de Hervormde Kerk tussen 1945 en 1965, *HN* niet ongelezen mag laten (55). Van Diggelen had ongetwijfeld geen tijd voor een grondig verhaal op basis van de leggers van *HN*. Zijn overzicht over vijftig jaar zou voor zo'n onderzoek een interessant uitgangspunt vormen.

George Harinck

P. W. M. Hasselton, *De wisseling van het opperbevel in februari 1940 getoetst aan de praktijk van de Oorlogswet in de periode 1887-1940* (Dissertatie Groningen 1995; Venlo-Antwerpen: Van Spijk, 1995, ix + 167 blz., f39,50, ISBN 90 6216 120 0).

'Wat heeft de Grondwetsherziening van 1887 te maken met het veelbesproken ontslag van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht (OLZ), generaal I. H. Reynders, op 6 februari 1940?' Een intrigerende vraag vol juridische voetangels en klemmen die de historicus Hasselton poogt te beantwoorden in dit bescheiden boekje, dat de handelseditie vormt van zijn in Groningen verdedigd proefschrift. De rode draad in zijn betoog is de regeling en de praktische toepassing van het staatsnoodrecht in Nederland.

Hasselton stelt dat er voor 1887 in Nederland een codificatie van het staatsnoodrecht van Franse origine bestond. De internationale ontwikkelingen in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw overtuigden regering en parlement van de noodzaak dit onderwerp opnieuw te bezien. Dit leidde ertoe dat in de herziene Grondwet van 1887 een artikel (187) werd opgenomen waarin de mogelijkheid werd geschapen dat voor de handhaving van de uitwendige veiligheid door of vanwege de koning de staat van oorlog of de — veel verder gaande — staat